

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

*Масловська Олена Миколаївна,
аспірантка кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова*

УДК 328.123(477)

«КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ» В СИСТЕМІ КАТЕГОРІЙ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Стаття присвячена аналізу поняття «культура політичної опозиції» в системі категорій вітчизняної політичної науки. Особливо актуальним є розвиток вчень про діяльність політичної опозиції та її політичну культуру в умовах демократизації політичного життя суспільства.

Ключові поняття: *політична наука, політична опозиція, політична культура, культура політичної діяльності, культура політичної участі, опозиційна культура, культура політичної опозиції, демократизація.*

Статья посвящена анализу понятия «культура политической оппозиции» в системе категорий отечественной политической науки. Особенно актуальным является развитие учений о деятельности политической оппозиции и ее политической культуре в условиях демократизации политической жизни общества.

Ключевые понятия: *политическая наука, политическая оппозиция, политическая культура, культура политической деятельности, культура политического участия, оппозиционная культура, культура политической оппозиции, демократизация.*

The article analyzes the «culture of political opposition» concept in the category system of domestic political science. Especially useful is the development of studies on the activities of political opposition and its political culture in a democratic political society.

Key words: *political science, political opposition, political culture, the culture of politics, culture of political participation, oppositional culture, the culture of political opposition, democratization.*

Становлення ефективної моделі політичної системи в Україні, демократизація політико-владних відносин об'єктивно вимагають формування зворотного зв'язку між соціальним середовищем і політичною системою. Складно переоцінити роль у цьому процесі політичної культури як всього суспільства в цілому, так і його окремих індивідів та груп. Певний рівень консенсусу в суспільстві з приводу базових політичних цінностей сприяє наповненню політичного життя демократичним змістом, що супроводжується конструюванням системи політичного представництва реальних суспільних інтересів, створенням дієвих механізмів контролю над державною владою, підвищенням рівня відкритості політичного процесу. Розвиток такого консенсусного поля співпраці політичного життя не в останню чергу залежить від культури політичної діяльності, у структурі якої чинне місце займає культура політичної опозиції.

У сучасному світі політична опозиція постає інституціолізованим знаряддям розв'язання суперечностей спільноти та влади, узгодження протиріч у стосунках між ними. Особливого значення інститут опозиції набуває в суспільствах перехідного типу, де відсутні традиції демократичного правління. Втім, якщо дослідження політико-соціальної ролі та призначення політичної опозиції вже зайняли помітне місце у сучасній вітчизняній політології (наукові праці В. Бабкіна, А. Колодій, С. Рябова, Т. Ткаченко та інші), то розкриття феномену культури політичної опозиції досі залишається актуальним завданням наукового пошуку.

Інтерес до вивчення особливостей політичної опозиції, як і до аналізу політичної культури обумовлений усвідомленням науковцями необхідності виявлення альтернатив, засобів і механізмів досягнення політичної стабільності і суспільно-політичного розвитку за допомогою аналізу зв'язків між людськими спільнотами і формами правління, владою і громадянським суспільством. Передумовою для масового вивчення подібних зв'язків виступили так звана «біхевіористська революція», а також встановлення широких міждисциплінарних зв'язків політичної науки з іншими науками про суспільство – культурною антропологією, соціологією, соціальною психологією тощо, що в сукупності сприяло формуванню і затвердженню політико-культурного підходу. Останній є спробою дослідити формальні і неформальні компоненти політичних систем, спираючись на аналіз національної ментальності, політичної психології, політичної ідеології, інтеграції вищезазначених наук в єдину політологічну дисципліну. Значний внесок у вивчення актуальних питань політичної культури здійснено в працях вітчизняних вчених В.Андрущенко, В.Бабкіна, О.Бабкіної, В.Бебика, Є.Головахи, В.Горбатенка, А.Карнаух, В.Кременя, І.Кресіної, М.Михальченка, Л.Нагорної, М.Остапенко, В.Рєбкала, О.Рудакевича, Ф.Рудича та інших.

Як свідчать результати численних політологічних досліджень, для формування політичної культури демократичного типу великого значення набуває наявність конструктивної опозиції у державі, яка є своєрідним "контролером" діяльності владних структур. Усвідомлення опозиції як легітимної політичної сили, невід'ємного елементу політичної системи, толерантність громадян і держави до опозиційних політичних сил і опонентів, орієнтації на плюралізм думок і позицій, визнання багатопартійної системи і різноманітних політичних ідеологій (за винятком тих, що суперечать принципам гуманізму і законності) свідчать про значний поступ політичної культури суспільства.

У сучасному українському суспільстві поступово відбувається процес становлення опозиції як політичного інституту, свідченням чого є визрівання в межах політичної системи національно орієнтованої та політично зрілої опозиції; зміна владної еліти контролітою легітимним шляхом; активне обговорення в політико-правовому полі проблем визначення статусу опозиції на законодавчому рівні. Однак досі гострою проблемою у країні залишається не лише невизначеність формально-правового статусу опозиції, юридичних механізмів її діяльності, але й відсутність відповідної культури та традиції опозиційної діяльності. Ці міркування знаходять своє відображення в понятті «культура опозиційної діяльності».

Політична опозиція є відображенням багатоманітності суспільних інтересів, а саме її існування є природним явищем для суспільства, у якому жодна політична сила не може претендувати на монополію влади. Наявність владної альтернативи гарантує деякою мірою демократичність у вираженні різних інтересів, їх відображення в державних рішеннях. Вітчизняні політологи визначають політичну опозицію як легальну форму протистояння й протидії офіційному політичному курсові, що передбачає можливість і здатність здійснювати контроль, висловлювати думки й впроваджувати альтернативні пропозиції [4, с.287]. Відтак під культурою політичної опозиції слід розуміти культуру конструктивної критики владних рішень, забезпечення діалогу суспільства з нею, ведення дискусії з актуальних питань, вираження всіх існуючих підходів та їх всебічне обговорення.

В рамках сучасного політико-культурного підходу на опозицію покладається ряд важливих завдань: спрямування існуючого в суспільстві невдоволення владою в демократичні, цивілізовані, легітимні форми замість ірраціональних, руйнівних дій; внесення альтернативи офіційній політиці; формулювання, висловлення та узагальнення інтересів соціальних груп, що залишились поза увагою уряду; організована критика владних інститутів; здійснення контролю над діяльністю влади; підвищення ефективності політичної діяльності та ступеню легітимності влади, стимулювання останньої до самооновлення, сприяння формуванню політичної еліти. Ці та ряд інших функцій актуалізують питання політичної відповідальності опозиції перед суспільством, її духовно-моральної зрілості,

професійної компетенції тощо. Йдеться про культуру політичної опозиції, ту суб'єктивну сферу, яка лежить в основі політичної діяльності опозиційних політичних сил (орієнтації, систему цінностей, символів, вірувань і установок індивідів на політичні дії).

У системі категоріального апарату політичної науки культура політичної опозиції також тісно пов'язана з такими поняттями як «політична культура», «культура політичної діяльності», «громадянська культура». Аналіз цих широких категорій дозволяє розкрити зміст предмету нашого дослідження. Саме поняття «культура» несе на собі значне семантичне навантаження. Як слушно зауважує А. Карнаух, складність політичної культури як різнорівневого і багатофункціонального явища зумовлює застосування у вивченні його різних методологічних підходів: філософського, соціологічного, психологічного, гносеологічного, аксіологічного, нормативного, гуманістичного, комунікаційного, інформаційного та інших, що взаємодіють в рамках наукової методології [3, с.37].

Політична культура народу має історично-мінливий характер, але при цьому виявляється сталість типових, найбільш характерних для даної політичної культури еталонів сприйняття політики, політичної поведінки, політичних відносин. Все це дозволяє говорити про існування певної субстанціональної (сутнісної) основи, що незалежно від історичних змін не піддається трансформації й протягом історії визначає своєрідність національної політичної культури. Одним з головних висновків аналізу сутності поняття «політична культура» є те, що вона надає окремій людині керівні принципи політичної поведінки, а колективу – систему цінностей і раціональних доводів, які забезпечують єдність та взаємозв'язок функціонування державних інститутів і громадських представництв. Політична культура впливає на політичні установки представників опозиції, проте зовсім не обов'язково детермінує їхню діяльність. Таким чином, політична культура є якісною характеристикою не лише політичної свідомості і поведінки, але й політичних інститутів, організацій, політичної системи в цілому.

Саме інституційний вимір політичної культури дає змогу проаналізувати культуру функціонування політичної опозиції. Особливо актуалізуються подібні наукові пошуки в рамках вивчення моделей політичної культури: ліберально-демократичної, авторитарно-тоталітарної і в умовах трансформаційного суспільства. З позиції демократизації політичного життя сучасного українського суспільства саме розвиток культури опозиційної діяльності закладає потенційні можливості політико-інституційних перетворень в країні.

У політичній культурі будь-якого суспільства внутрішні політичні цінності і настанови — неоднорідні. Тому теорія політичної культури широко послуговується поняттям «політична субкультура», під якою у сучасній політології розуміють автономне цілісне утворення в політичній мета культурі суспільства, яке визначає стиль політичного життя і мислення його конкретних носіїв [6, с.641]. Політична субкультура є такою сукупністю особливостей політичної культури певної соціальної групи, які відрізняють цю політичну культуру від культури іншої групи людей. Групові особливості зумовлені відмінностями в соціальному стані людей, освітніми, статевими, віковими, етнічними, релігійними та іншими чинниками, що дає підстави для тверджень про субкультуру жінок, робітників, підприємців, селян, молоді. Водночас складовою політичної субкультури соціальної групи є найтипівіші риси політичної культури суспільства в цілому. Політична опозиція, як суб'єкт конструктивного генерування альтернативної публічної політики, може також розглядатись в якості самостійного носія політичної культури, а культура опозиційної діяльності – як політична субкультура. В рамках такого ж підходу розвиваються сучасні вчення про культуру політичної еліти (В.Добіжа), культуру парламентської діяльності (І.Климкова), молодіжну політичну культуру (А.Карнаух), електоральну субкультуру (Р.Колісніченко) тощо.

Якщо в широкому розумінні поняттям «політична культура» охоплюється весь спектр ціннісних орієнтацій суспільства, то у вузькому — поняттям культура політичної опозиції — рівень політичної свідомості і поведінки, культура діяльності окремих опозиційних політиків, громадських діячів та їх організованих груп. Сама постановка питання про

політичну культуру опозиції дозволяє аргументувати її право на наукову самостійність і креативність як дослідницького підходу. Тут слід враховувати одночасну автономність та взаємообумовленість явищ політичної культури, громадянської культури, культури політичної діяльності та політичної участі, опозиційної культури, і зрештою культури політичної опозиції.

Опозиційна культура виступає сегментом політичної культури суспільства, системою поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій особистості (громадського діяча, політичного лідера, народного обранця), групи (громадської організації, політичної партії, парламентської фракції тощо) або спільноти щодо політики, політичних процесів, політичних відносин. В розумінні природи опозиційної культури важливе значення має її ціннісний аспект, критичне відношення до дійсності, оскільки сама лише структура організованої парламентської або громадсько-політичної опозиції не може визначати її ефективність та підтримку з боку громадян. Не рідко політична культура трансформаційних суспільств набуває демагогічного забарвлення, політичного критиканства та популізму. Водночас політична критика — це ще не опозиція, а у непоодиноких випадках вона є варіантом егоїстичного популізму.

Культура політичної опозиції також залежить від культури політичної діяльності, характерної для даного суспільства. Остання є частиною політичної культури, що виражається у публічних діях, актах, відносинах, які регламентуються і регулюються етикою, нормами та традиціями політичної поведінки. Демократія також визначає політичну участь громадян як один з найважливіших елементів політичної системи та передбачає існування багатьох каналів впливу на процес ухвалення політичних рішень на центральному, місцевому і регіональному рівнях.

Погоджуючись з думкою Н. Ротар, відмітимо, що демократичні механізми і процедури не виникають самі собою, а є результатом свідомої діяльності суб'єктів громадянського суспільства, спрямованої на формування культури політичної участі [7]. Для становлення демократії участі мають докладати постійних зусиль як пересічні громадяни, так і представники владної еліти.

Таким чином, опозиційна культура і культура опозиційної діяльності не виникають автоматично, вони формуються у певному середовищі, зазнають впливу ряду його факторів, а також залежать від загальних особливостей політичної культури суспільства, культури політичної еліти та інших суб'єктів політики.

Політичні традиції, політичні цінності, політичні стереотипи, політичні норми, політичні міфи, політичний досвід закладають основу культури політичної опозиції. В цьому сенсі цікавим є підхід О.Бабкіної, на думку якої існує двосторонній взаємозв'язок між політичними інститутами і політичними цінностями і орієнтаціями в процесі демократизації. З одного боку, існування і функціонування демократичних інститутів здійснює вплив на динаміку та розповсюдження демократичних цінностей навіть незважаючи на їх недосконалість. З іншого, існують переконливі свідчення того, що наявність в суспільстві демократичних цінностей в свою чергу, здійснюють вплив на нові демократичні інститути, що «прищеплюються» суспільству [2, с.13].

Трансформація суспільних цінностей суттєво позначається на характері функціонування політичної опозиції, водночас саме рівень культури опозиційної діяльності не в останню чергу обумовлює динаміку суспільно-політичних перетворень, особливо у політичних системах перехідного типу.

Ціннісна дезорієнтація є характерною рисою політичної свідомості сучасного українського суспільства. Це знайшло своє відображення й у культурі та діяльності політичної опозиції. Більшість вітчизняних політологів сходяться на думці, що в умовах перехідної політичної динаміки політична опозиція виявилась не готовою до сприйняття демократичних політичних цінностей [5]. Наслідками таких деформацій культури політичної опозиції можна вважати відхилення від конструктивної співпраці між політичними силами; продукування обіцянок, які неможливо реалізувати за наявних

ресурсів; поява політиків-демагогів, які ідейно протистоять політикам-прагматикам; поширення неконструктивного способу мислення серед різних груп населення. Наявність великої кількості демагогічних тенденцій у суспільстві є ознакою політичної кризи або «надмірного» плюралізму, коли політичні сили не можуть дійти згоди щодо шляхів і методів реформування держави. Відповідно, основним показником моральної компоненти в діяльності опозиційного політика виступає, з одного боку, ступінь орієнтації на політичні дії, а з іншого, рівень його відповідальності за рішення, які він приймає і їх наслідки.

Важливим з погляду функціональної ролі культури опозиційної діяльності є її інтегративний аспект, який містить у собі загальні питання співвідношення понять «культура», «політична опозиція», «політична діяльність». Тому для правильного розуміння сутності культури політичної опозиції й визначення її функцій необхідно дати аналіз процесу, у ході якого відбувається інтегрування культури в політичний простір, зокрема в політичну діяльність.

Типологічні і стильові різновиди політичної культури (демократичної, авторитарної тощо) визначають різні напрямки розвитку політичного професіоналізму, а ступінь опанування політиком громадсько-політичними і управлінськими технологіями може виступати мірою розвитку і рівнем його професіоналізму. Поняття політичного професіоналізму найбільш адекватно може бути розкрито і проаналізовано в контексті професійної культури опозиційного політика, державного діяча, громадського активіста, яка включає до себе такі основні компоненти, як політична культура індивіда, управлінська культура, моральні, вольові якості. Культура опозиційної діяльності передбачає наявність базових соціальних, економічних, правових і політичних знань опозиційних лідерів, глибоких вузькопрофесійних знань.

Зрештою, у своїй сукупності ціннісно-моральні та професійні якості опозиції закладають основу різних моделей культури політичної опозиції. Модель демократичної політичної культури, до якої спрямовується українське суспільство, має такі фундаментальні ознаки: толерантність громадян і держави до опонентів; відносно слабка диференційованість класової свідомості і масове тяжіння громадян до політичного і ідеологічного центру; прагнення вирішувати конфліктні ситуації цивілізованим шляхом, не вдаючись до насильницьких методів; усвідомлення громадянами принципу людиноцентризму; дотримання закону усіма громадянами, незалежно від посади, статусу тощо.

Отже, культура політичної опозиції – це інтегральний, функціональний процес опозиційної діяльності, в якому поєднуються загальні питання співвідношення понять «культура», «політична культура», «політична опозиція» і «політична діяльність» (як основних характеристик культури політичної опозиції), відбувається інтегрування культури в політичний простір, зокрема в діяльність опозиційних громадських організацій, політичних партій, парламентських фракцій тощо.

В умовах демократичного розвитку всіх сфер суспільного життя України та інтенсивного її законотворення, рівень вимог до політичної компетенції громадян невпинно зростає; політична культура суспільства, політичних інститутів, соціальних груп і громадянина наповнюється новим змістом, набуває іншого якісного стану, а отже, потребує більш детального політологічного аналізу.

Особливої уваги заслуговують окремі сегменти політичної культури, політичні субкультури, вивчення їх взаємозв'язку. В рамках такого підходу і розвивається сучасна теорія культури політичної опозиції, як необхідної умови демократизації суспільно-політичних відносин перехідних політичних систем.

Література:

1. Бабкін В.Д. Державна влада і політична опозиція // Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Випуск № 7. – К., 1996. – С. 193 - 199.

2. Бабкіна О.В. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: 8-9 лютого 2006 р. / Укл. Г.О.Нестеренко / За ред. В.П.Беха. – К.:НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – 364с. – С.8-15.
3. Карнаух А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства. Дис.канд.політ.наук: 23.00.03 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 236 с.
4. *Лекції з політології*: [Навчально-методичний посібник] / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. - К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 332 с.
5. *Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика*. Матеріали науково-практичної конференції / Відп. ред. І.М.Варзар. — К., 1996. — 224 с.
6. *Політологічний енциклопедичний словник* / За ред. В.Д. Бабкіна, В.П.Горбатенко, Ю.С.Шемшученко. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
7. Ротар Н. Діалогові форми політичної участі: передумови та перспективи становлення в Україні // *Політичний менеджмент*. – 2007. - №1. – С.14-23.
8. Рябов С. Опозиція як джерело альтернативної політики // *Вибори та демократія*. – 2005. - № 4 (6). – С. 10-21.

Денисюк Світлана Георгіївна,

кандидат політичних наук, докторант

кафедри політичних наук НПУ ім. М.П. Драгоманова

УДК 32:316

СТЕРЕОТИПИ ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті комплексно досліджено стереотип як специфічну форму політичної комунікації, його роль у формуванні політико-комунікаційного простору. Проаналізовано механізми впровадження стереотипу в масову свідомість громадян за допомогою засобів масової інформації, що спрощує сприйняття населенням інформації в процесі політичної комунікації.

Ключові слова: *політична комунікація, стереотип, установка, засоби масової інформації, політичне маніпулювання.*

В статье комплексно исследовано стереотип как специфическую форму политической коммуникации, его роль в формировании политико-коммуникационного пространства. Проанализированы механизмы внедрения стереотипа в массовое сознание граждан посредством СМИ, что упрощает восприятие населением информации в процессе политической коммуникации.

Ключевые слова: *политическая коммуникация, стереотип, установка, средства массовой информации, политическое манипулирование.*

The stereotype as a form of political communication and its role in the establishment of a political-communicative space is comprehensively studied in the article. The mechanisms of stereotype introduction in the mass consciousness of people with the help of mass media which simplify understanding the information in the process of political communication are analysed.

Key words: *political communication, stereotype, setting, mass media, political manipulation.*

Актуальність дослідження політичної комунікації обумовлена багатогранністю і складністю цього феномену. Ефективна політична комунікація сприяє розвитку суспільства, гармонізації відносин між громадянами і політиками, зростанню рівня культури і свідомості